

شیوه مبارزه حضرت موسی علیه السلام با استکبار سیاسی

(در مواجهه با فرعون)

پروین قشلاقی اصل*

چکیده

استکبار که به معنی برتری خواهی و امتناع از پذیرش حق از روی عناد و تکبر است؛ از مفاهیم و واژگان کلیدی در قرآن کریم است و آیات زیادی به بیان این مفهوم پرداخته است. این موضوع در کتب تفسیری از جمله تفسیر مجمع البیان، تبیان، المیزان، نمونه و همچنین قصص الانبیا و قصص قرآنی مطرح شده است. آثاری زیادی با موضوع استکبار در قرآن کریم به رشته تحریر در آمده که هر یک از زاویه خاص و متفاوت بدان نگریده‌اند از جمله: مقاله «معنا شناسی استکبار در قرآن» از اصغر افتخاری و مجتبی باباخانی و مقاله «تکبر و استکبار» از مینو صابرپور. در تحقیق حاضر گردآوری مطالب با ابزار کتابخانه‌ای و به روش نقلی- تاریخی بوده است. مقاله پیش رو با هدف آشنایی با شیوه‌های مقابله با مستکبران و کسب مهارت برای خنثی کردن توطئه‌های آنان، با محوریت زندگی حضرت موسی علیه السلام تدوین گشته است. حضرت موسی علیه السلام در طول عمر شریفشان با انواع استکبار مواجه بودند. ایشان به امر الهی برای مبارزه با بارزترین جلوه استکبار یعنی فرعون قیام کرده و رهبری این قیام را به عهده گرفتند. ایشان با روش‌های تقویت روحیه قیام و خودباوری در قوم بنی‌اسرائیل، ایجاد وحدت و انسجام بین آنها، برخورد تهاجمی با مستکبران، صبر و پایداری در برابر آزار و اذیت‌ها به مقابله با بزرگ‌ترین مستکبر زمان خود پرداخت.

کلید واژه: استکبار، استکبارستیزی، استکبار سیاسی، فرعون، موسی علیه السلام.

* طلبه سطح ۲ حوزه علمیه کوثر قزوین، ۰۹۱۹۳۸۹۹۵۷۰، p.ghshlaghi۱۳۹۷@gmail.com

مقدمه

با توجه به این که یکی از مشکلات عام جامعه به سلطه گرفته شدن مستضعفان توسط مستکبران بوده است، بنابر فرمایش حضرت امام علی (علیه السلام) مبنی بر خواندن تاریخ و عبرت گرفتن از گذشته، بر آن شد که زندگی حضرت موسی (علیه السلام) را مورد بررسی قرار دهد؛ زیرا ایشان در دوره زندگی خود با انواع استکبار مواجه بودند. یکی از انواع استکباری که ایشان به مبارزه با آن برخاستند استکبار سیاسی بود. استکباری که فرمانده آن را فرعون به عهده داشت. ایشان در مراحل مختلف قیام از سیاست‌های گوناگونی استفاده کردند، که این رویه می‌تواند سرمشق خوبی برای مبارزه با مستکبران سیاسی در حال حاضر باشد. اهمیت این موضوع تا جایی است که شناخت پدیده استکبار در هر عصر و زمانی از لوازم بصیرت دینی و از اهم موضوعات اجتماعی تلقی شده است که با شناخت این موضوع می‌توان در مقابل مستکبران ایستادگی کرد و مانع تسلط بر مستضعفان شد. حال این سؤال پیش می‌آید که استکبارستیزی حضرت موسی چگونه بوده است؟ مفهوم استکبار را می‌توان در علوم و شاخه‌های متعددی از جمله علم اخلاق، تاریخ، جامعه‌شناسی، روانشناسی، علوم سیاسی، اجتماعی و قرآن و حدیث مورد بررسی قرار داد. اما در تحقیق حاضر محقق آن را از نگاه تاریخی و تفسیری پیگیری کرده است.

زندگی و مبارزه حضرت موسی (علیه السلام) در کتب مختلف تفسیری و تاریخی از جمله تفسیر مجمع البیان، تبیان، المیزان، نمونه و همچنین قصص الانبیا و قصص قرآنی بیان شده است. در مورد موضوع استکبار در قرآن کریم آثاری به رشته تحریر در آمده که هر یک از زاویه خاص و متفاوت بدان نگریسته‌اند. از جمله مقاله «معناشناسی استکبار در قرآن» از اصغر افتخاری و مجتبی باباخانی؛ در این مقاله نویسندگان پس از تبیین واژه استکبار در سطوح مختلف اخلاقی، اعتقادی- روحی و روانی و نیز اجتماعی پرداخته است. مقاله «تکبر و استکبار» از مینو صابرپور؛ در این مقاله مفهوم استکبار از دید علمای لغت و اخلاق بررسی شده و به عواقب استکبار و راه

درمان آن اشاره شده است. در تحقیق پیش‌رو محقق موضوع استکبار، استکبار ستیزی و استکبارسیاسی را با محوریت زندگی حضرت موسی (علیه السلام) به بررسی نهشته است.

هدف این تحقیق، الگوگیری از زندگی حضرت موسی (علیه السلام) برای شناخت چهره واقعی استکبار و شناخت راهکارهای مقابله و مبارزه با مستکبران زمان خویش است.

مفهوم استکبار

استکبار از ریشه «ک ب ر» است. لغت‌شناسان کبر را بزرگ شده و «کبر» را عظمت و کبریا^۱ معنا کرده؛ استکبار مصدر باب استفعال و به معنای برتری‌خواهی،^۲ امتناع از پذیرش حق از روی عناد و تکبر^۳ است.

اما در اصطلاح، این لغت بیشتر به سلطه‌جویی و استعمار معنا شده است.^۴ این واژه ۴۸ بار در قرآن کریم به کار رفته است.^۵ چهار مورد آن به استکبار ابلیس و بقیه به استکبار انسان اشاره دارد.^۶

طباطبایی در تعریف استکبار چنین بیان می‌دارد:

«مستکبر کسی است که می‌خواهد به بزرگی دست یابد و درصدد است که بزرگی خود را به

فعلیت برساند و به رخ دیگران بکشد.»^۷

۱. الصحاح، ج ۲، ص ۸۰۱.

۲. مصطفوی، التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۰، ص ۱۸.

۳. ابن منظور، لسان العرب، ج ۵، ص ۱۲۵.

۴. مجله مبلغان.

۵. همان.

۶. بشیرزاده ذبیحی، پژوهشکده باقر العلوم (علیه السلام)، بانک مقالات علوم انسانی و اسلامی.

۷. طباطبایی، المیزان، ج ۱۲، ص ۲۳۴.

مفهوم استضعاف

استضعاف از باب استفعال است. استضعاف در لغت در معانی ناتوانی اعم از جسمی، نظری و فکری استعمال شده است. لفظ استضعاف به شکل اسم و فعل، ۱۵ بار در قرآن آمده است. یکی از معانی استضعاف، نداشتن راه گریز از ستم و تنگنا و عدم توانایی چاره‌سازی در برابر دشواری‌ها است^۱ و همچنین به معنای ناتوان‌سازی است. در جامعه جریانی مردم را ضعیف و ناتوان قرار داده در نتیجه مردم توان و استعدادهای خود را نادیده گرفته و روحیهٔ ظلم‌پذیری و استکبارپروری در آن‌ها ایجاد می‌شود.^۲

اغلب پیروی مستضعفان از مستکبران به دلیل ضعف فرهنگی که با ضعف اقتصادی و نظامی توأم است، اتفاق می‌افتد. چنین مستضعفانی که با پیروی زورمندان سبب تقویت و توسعهٔ قدرت آن‌ها می‌شوند، در عذاب آخرت با رهبران‌شان همراه خواهند بود.^۳

مفهوم استکبارستیزی

استکبار یک تعبیر قرآنی است. انسان مستکبر، دولت مستکبر و گروه مستکبر، یعنی آن کسانی و آن دولتی که قصد دخالت در امور انسان‌ها و ملت‌های دیگر را دارند. این معنای مستکبر است. نقطهٔ مقابل این جبههٔ ظالم و ستمگر، گروهی هستند که با استکبار مبارزه می‌کنند؛ لذا استکبارستیزی به معنای ایستادگی قاطع در مقابل مستکبران است.^۴

۱. جعفری، امام علی (علیه السلام) استضعاف و استکبار، ص ۲.

۲. علم الهدی، جلوه‌های هدایتی داستان حضرت موسی (علیه السلام) در سوره قصص، ص ۲۰۹.

۳. جوینی‌پور، پیروفر، گونه‌شناسی استکبار و ماهیت آن در قرآن کریم، ص ۱۸۱.

۴. سخنان مقام معظم رهبری (دام‌ظله).

مفهوم استکبار سیاسی

مستکبران سیاسی، کسانی‌اند که حاکمیت و اداره جامعه را به دست می‌گیرند و بندگان خدا را، پست و حقیر قلمداد کرده و آن‌ها را به بردگی گرفته و بر مردم به ناحق مسلط می‌شوند. در قرآن کریم، استکبار همواره با کلماتی نظیر «ظلم» و «طاغوت» همراه و هم‌نشین بوده و شخصیت‌هایی مانند ابلیس، فرعون، نمرود و همه حاکمان ستمگر مستکبر خوانده شده‌اند.^۱ در نظر فرعون، بنی‌اسرائیل و دیگران، بندگان او هستند و حق دارد هر کدام را که بخواهد بکشد و یا به بردگی بگیرد.^۲ کسی که با گردنکشی و تجاوزگری مانوس شد، خود و خدایش را فراموش می‌کند و خود را حقیقت می‌پندارد و خود را برتر از دیگران می‌بیند. با استفاده از قدرت و مکنات، مستکبرانه دیگران را به استضعاف می‌کشانند. امام خمینی رژیم پهلوی را نماد استکبار می‌دانست؛ که به ملت تعدی و تجاوز می‌کرد. با اینکه مردم این رژیم را شکست دادند ولی این پایان استکبار نیست. بعد از پیروزی انقلاب مستبدان و مستکبران با شعار انقلابی و اسلامی وارد میدان شدند تا با تکیه بر ظواهر دین و تظاهر به حامی انقلاب و اسلام بودن بار دیگر با تکیه بر مردم به قدرت برسند. امام خمینی به مردم هشدار داد آنهایی که تا دیروز مبارزه با شاه را حرام می‌دانستند، انقلابی‌تر از انقلابیون شدند. آنها درد دین و خدمت به مردم را ندارند بلکه هدف آنها رسیدن قدرت از طریق دین است.^۳

موسی (علیه السلام)

موسی بن عمران (علیه السلام) از پیامبران اولوالعزم خداوند است. او از معدود پیامبران صاحب کتاب و شریعت است که نام او ۱۶۶ بار در قرآن ذکر شده است. نسب ایشان به این شرح است: موسی

^۱. جوینی پور، پیروفر، گونه شناسی استکبار و ماهیت آن در قرآن کریم، ص ۱۸۳.

^۲. معاف، روزنامه ایران.

^۳. عفتی، استکبار از دیدگاه امام خمینی

که قرآن به آن‌ها اشاره کرده است: خشکسالی، بلای نقص ثمرات، طوفان، ملخ، شپش، خون و قورباغه است.^۱

پایان استکبار و نجات موسی (علیه السلام) و بنی اسرائیل

در نهایت فرعون تصمیم بر قتل موسی (علیه السلام) گرفت، اما غافل از آن که اراده الهی فوق اراده او است. خداوند به موسی (علیه السلام) امر کرد که شبانه بنی اسرائیل را از مصر خارج کند. بالاخره بعد از تحمل سختی‌ها و مشکلات حال هنگام فرج و آزادی بنی اسرائیل فرارسید.

صبح هنگام که فرعون از خروج بنی اسرائیل مطلع شد، سپاهی را گرد آورد و به تعقیب آن‌ها پرداخت. بنی اسرائیل وقتی به کنار دریا رسیدند، دیدند که قشون فرعون به آن‌ها نزدیک می‌شوند؛ ترسیدند و نزد موسی (علیه السلام) آمدند، ایشان آن‌ها را دلداری داد و به امر الهی عصایش را در آب زد. دریا از هم شکافته شد و با تابش خورشید کف آن خشک شد. بعد از گذشت آخرین نفر از دریا، فرعون و لشکریانش وارد آب شدند. به امر پروردگار، آب‌ها به هم پیوستند و همه فرعونیان در آب غرق شدند.^۲

فرعون در حال غرق شدن فریاد زد:

«حَتَّىٰ إِذَا أَذْرَكَهُ الْغَرَقُ قَالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي آمَنْتُ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ وَ أَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ»^۳ او به

هلاکت خود یقین کرد و گفت: ایمان آوردم که هیچ معبودی جز کسی که بنی اسرائیل به او

ایمان آورده‌اند، وجود ندارد و من از مسلمانانم.»

بدیهی است چنین ایمانی که هنگام گرفتاری و اضطراب اظهار می‌شود، ارزشی ندارد؛ به

همین دلیل خداوند او را خطاب قرار داد و فرمود:

۱. بینا، موسی (علیه السلام) از دیدگاه قرآن، ص ۹۴-۹۳.

۲. علم الهدی، جلوه‌های هدایتی داستان حرت موسی (علیه السلام) در سوره قصص، ص ۲۳۲.

۳. یونس: ۹۰.

«الآن وَ قَدْ عصَيْتَ قَبْلَ وَ كُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ * فَأَلْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلَقَ آيَةً^۱ آیا

اکنون (ایمان آورده‌ای) در حالی که پیش از این عصیان کردی و از مفسدان بودی. ولی امروز

بدنت را (از آب) نجات می‌دهیم تا موجب عبرت آیندگان باشی.»

خداوند موسی (علیه السلام) را امر کرد تا به مبارزه با مستکبر زمان خویش برخیزد تا سیره و روش ایشان، چراغ راهی باشد برای تمام بشریت؛ زیرا آیات الهی مختص به یک زمان و دوره خاص نیست، بلکه قابل انطباق با هر دوره‌ای است. فرعون‌ها همیشه اصلی‌ترین عامل فساد در جهان هستند، فقط شکل و قالب استعمارگری آنها در هر مقطع تاریخ متفاوت است. تنها تفاوت مصادیق استکبار جهان امروز با ادوار تاریخی گذشته بشری از حیث جنایت‌گری و سفاکی، در این است که کفار امروزی را که دستشان تا مرفق در خون مظلومان است، ادعا می‌کنند که طرف دار حقوق بشرند!...^۲ انقلاب اسلامی نمونه بارز مبارزه با استکبار است و هدف آن همان هدف انبیای عظام که اقامه قسط و عدل است. چون چشم انداز نهایی در انقلاب اسلامی منحصر در احیای «کلمه الله» شد. دشمنانش شیطانی‌تر و سرسختانه‌تر شد. مردم مؤمن و مسلمان هیچگاه دست از اسلام نمی‌کشند از این رو در مسیر مبارزه برای شناخت دقیق دشمن و ترفندهای او نیازمند راهبری عالم و بصیر است که در اتفاقات و حوادث رنگارنگ دچار گمراهی و تحیر نگردد؛ حضرت حجت (عجل الله تعالی فرجه الشریف) خود، راهکار رهایی از تحیرها و سردرگمی‌ها در زمان غیبت نشان داده و آن راهکار همانا تمسک به «ولایت فقیه» است.^۳

نتیجه

استکبار، صفت رذیله پنهان در وجود ما انسان‌ها است که در صورت مهیا بودن زمینه‌ها بروز پیدا می‌کند. قرآن کریم صفات و ویژگی‌های درونی استکبار را خودبرتربینی، فخر و مباهات بر

۱. همان: ۹۲-۹۱.

۲. مجتمع فرهنگی پژوهشی اوقاف، مبانی دینی استکبار ستیز و اصول مواجهه با نظام سلطه و استکبار جهانی، ص ۲۴

۳. همان، ص ۱۵۰

امتیازات مادی، تحقیر مستضعفان، نافرمانی از اطاعت خداوند و غوطه‌ور شدن در شهوات برشمرده است. صفات درونی از یک سو و فقر فرهنگی مستضعفان از سوی دیگر سبب تقویت مستکبران می‌شود. موسی رسالت خود را با مبارزه با استکبار زمان خود یعنی فرعون و نجات مستضعفان آغاز کرد. در مرحلهٔ اوّل موسی به امر الهی با نرمی با فرعون سخن گفت و شروع به معرفی رب العالمین نمود ولی گفت وگویی آنها به تندی کشیده شد. فرعون برای مقابله به مثل با معجزات موسی ساحران ماهر را به امید شکست موسی گرد آورد. غافل از اینکه نور الهی در درون ساحران تجلّی یافته و با مشاهدهٔ معجزات موسی به او ایمان می‌آوردند. تهدیدهای فرعون در آنها اثر نگذاشت و دعوت حق را لبیک گفتند. از این پس مبارزات ایشان وارد مرحلهٔ جدیدی شد. موسی به امر الهی به رهبری امت مستضعف بنی اسرائیل گماشته شد تا برنامه‌های مقابله با فرعون منسجم‌تر گشته به طوری که می‌بایست از یک قوم ضعیف و طفیلی امتی منسجم و مبارز می‌ساخت و امید و اعتماد به نفس را با تکیه بر قدرت الهی به روح بنی اسرائیل تزریق می‌کرد. خداوند به موسی امر کرد تا بنی اسرائیل خانه‌های خود را مقابل یکدیگر بسازند و به ذکر و نماز بپردازند. از روز مبارزه تا نجات بنی اسرائیل حدود ۲۰ سال موسی، فرعون و فرعونیان را به سوی حق دعوت می‌کرد ولی آنها دست از کفر خود بر نداشته بلکه به آزار و اذیت مؤمنان می‌پرداختند. موسی قوم خود را به ایستادگی و صبر و مقاومت تشویق می‌کرد. در نهایت زمانی که فرعون تصمیم به قتل موسی گرفته بود، خداوند دستور خروج بنی اسرائیل را صادر کرد. به قدرت الهی موسی و بنی اسرائیل نجات یافته و فرعون مستکبر در میان امواج غرق شد.

منابع

* قرآن کریم، ترجمه مکارم شیرازی.

* نهج البلاغه.

۱. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، بیروت: بی نا، چاپ هفتم، ۲۰۱۱ م.
۲. بینا، محسن، موسی (علیه السلام) از دیدگاه قرآن، بی جا: مرکز چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۰ هـ ش.
۳. ترکمان پیرمیشیانی، محمد، خصوصیات حکومت فرعون در قرآن، تهران: دریا، اول، ۱۳۹۴ هـ ش.
۴. جعفری، محمد مهدی، «امام علی (علیه السلام) استضعاف و استکبار»، ۱۳۸۰ هـ ش، شماره ۱۹.
۵. جوینی پور، سیما؛ پیروزفر، سهیلا، «گونه شناسی استکبار و ماهیت آن در قرآن»، فصلنامه علمی- پژوهشی مطالعات قرآن و حدیث، ۱۳۹۷ هـ ش، شماره اول.
۶. خامنه‌ای، سید علی، سخنان مقام معظم رهبری (دامت برکاته) در دیدار با دانش آموزان و دانشجویان، دوازدهم آبان ۱۳۹۳ هـ ش.
۷. دهقانی، یوسف، پژوهشکده باقر العلوم (علیه السلام)، ۱۳۹۳ هـ ش.
۸. طباطبایی، محمدحسین، المیزان، ترجمه: محمدباقر موسوی، قم: دفتر انتشارات اسلامی، چاپ سیزدهم، ۱۳۸۰ هـ ش.
۹. عفتی، قدرت الله، «استکبار از دیدگاه امام خمینی (رحمته الله علیه)»، ۱۳۹۷ هـ ش، شماره ۱۷۲۷۱۴.
۱۰. علم الهدی، احمد، جلوه‌های هدایتی داستان حضرت موسی (علیه السلام) در سوره قصص، تهران: دانشگاه امام صادق (علیه السلام)، چاپ اول، ۱۳۸۹ هـ ش.
۱۱. غلامی، نجفعلی، دشمن شناسی، قم: مؤسسه فرهنگی ولاء منتظر (علیه السلام)، چاپ اول، ۱۳۹۰ هـ ش.
۱۲. فرقانی، قدرت الله، استکبارستیزی در قرآن، قم: پژوهشکده تحقیقات اسلامی نمایندگی ولی فقیه در سپاه، چاپ اول، ۱۳۸۳ هـ ش.

۱۳. قرشی، علی‌اکبر، قاموس قرآن، تهران: دار الکتب الاسلامیه، چاپ دوازدهم، ۱۳۷۶ هـ.ش.

۱۴. کلباسی، فهیمه، نقد و بررسی اسرائیلیات در قصص الانبیاء درباره چهار پیامبر حضرت شعیب، موسی، یوشع و یونس (علیهم‌السلام)، بی‌جا: بنیاد فرهنگی حضرت مهدی موعود (علیه‌السلام)، چاپ اول، ۱۳۸۸ هـ.ش.

۱۵. مجتمع فرهنگی پژوهشی اوقاف، مبانی دینی استکبار ستیزس و اصول مواجهه با نظام سلطه و استکبار جهانی، تهران: معاونت فرهنگی و اجتماعی سازمان اوقاف و امور خیریه، ۱۳۹۲ هـ.ش.

۱۶. مجله مبلغان، «استکبار و شیوه‌های مبارزه با آن در قرآن»، ۱۳۸۷ هـ.ش، شماره ۱۰۹.

۱۷. محمودی، علی، «بنی اسرائیل»، سایت پژوهشکده باقر العلوم (علیه‌السلام) بانک مقالات علوم انسانی و اسلامی، ۱۳۹۳ هـ.ش.

۱۸. مصطفوی، حسن، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، قاهره: مرکز نشر آثار علامه مصطفوی، چاپ سوم، ۲۰۰۹ م.

۱۹. معاف، علیرضا، روزنامه ایران، ۱۳۸۵ هـ.ش، شماره ۳۵۴۴.

۲۰. مکارم شیرازی، ناصر و دیگران، تفسیر نمونه، تهران: دار الکتب الاسلامیه، چاپ سی و دوم، ۱۳۸۶ هـ.ش.

۲۱. سایت دانشنامه اسلامی. <http://www.wiki.ahlolbait.com>، ۱/۵/۱۳۹۸.

۲۲. پژوهشکده باقر العلوم. www.pagoohi.ir، ۱/۵/۱۳۹۸.